

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
Никоненка Дмитра Дмитровича
„Городища Нижнього Подніпров'я, як об'єкти музеєфікації
та охорони культурної спадщини”,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю
26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство

Дослідження об'єктів археологічної спадщини, як джерельної бази дописемного періоду історії є одним з провідних напрямків сучасного розвитку історичної науки та є важливою складовою частиною пам'яткознавства. Введені до наукового обігу археологічні пам'ятки за своїм змістом є яскравим прикладом «уречевлення» історії, незаперечним історичним фактом, який надалі стає базисом для пізнання не лише стародавньої історії, але й доповнює та уточнює інформацію з письмових джерел про зафіксовані в них події, а інколи навіть і про конкретних осіб. Археологічна спадщина України охоплює величезний багатотисячолітній хронологічний ряд історії розвитку людства на її території і представляє майже всі його етапи від найдавнішого кам'яного віку до раннього модерного часу.

Відтак, проблеми охорони пам'яток археології та їх інтеграції в сучасний інформаційний простір є актуальною не тільки для фахівців, але й для широкого наукового і громадського загалу. В сучасному світі збереження та широка популяризація археологічної спадщини розглядається як ключовий напрямок культурної політики держави, однією із базисних економічних засад розвитку туристичної галузі. Забезпечення охорони, наукового вивчення, пошук оптимального використання об'єктів культурного надбання визнані ефективним шляхом ствердження культурно-національної самобутності, посилення суспільної консолідації країни, визначають її місце в загальному світовому цивілізаційному розвитку.

Відомо, що в силу об'єктивних факторів більшість археологічних об'єктів має велику ступінь зруйнованості, знаходяться, як правило, під землею та

недоступні для непідготовленого масового сприйняття. З цієї точки зору теоретичне та практичне значення здійсненого дисертаційного дослідження Д. Д. Никоненко полягають у комплексному вивченні групи унікальних археологічних пам'яток як потенційних об'єктів для музеєфікації і розробці концепції їх збереження та перетворення у елементи музейно-туристичної системи. Окремо зазначимо, що пам'ятки, яким присвячене дослідження – нижньодніпровські городища II ст. до н.е. – II ст. н.е., - пов'язані з цілим комплексом невирішених дискусійних питань, які додають актуальності роботі і щодо яких автор висловлює свою аргументовану думку на основі аналізу широкого кола джерел.

Д. Никоненко вперше вивчає нижньодніпровські городища як систему об'єктів культурної спадщини, узагальнює результати різночасових археологічних досліджень, в тому числі і власних розкопок однієї з пам'яток – Консуловського городища. Його наукова робота здійснена на міждисциплінарному рівні на стику власне археологічних досліджень, пам'яткознавства і музеєзнавства.

Визначені автором мета і завдання дослідження чітко сформульовані та логічно впливають з окреслених актуальних проблем збереження й використання археологічних пам'яток. Достатньо аргументовано подано об'єкт і предмет дослідження, визначення хронологічних та географічних його меж.

Структура роботи цілком відповідає поставленим меті і завданням та у повній мірі розкриває основний зміст досліджень автора з даної проблематики.

Дисертант подає ґрунтовний історіографічний огляд питання (підрозділ 1.1.), виділяє декілька етапів вивчення теми та обґрунтовано приходить до висновку про відсутність системних та узагальнюючих робіт з цього напрямку. Розгляд історіографії питання побудований за хронологічним принципом, що в даному випадку виглядає цілком логічно. Д. Никоненко детально зупиняється на огляді використаної іноземної літератури, оскільки питання музеєфікації археологічної спадщини за межами України вивчаються протягом значно тривалішого часу, а прикладів її вдалого проведення є значно більше.

Джерельна база роботи представлена двома нерівномірними групами. До першої з них належать не чисельні писемні джерела періоду античності, другу ж становлять самі пам'ятки, представлені серією городищ та могильників II ст. до н.е. – II ст. н.е., розташованих в нижній течії Дніпра. Окрім самих пам'яток, джерелом в даному випадку виступають і опрацьовані автором різночасові звіти про їх археологічні дослідження та музейні колекції знахідок, отримані під час розкопок.

Методологія дослідження виділяється тим, що окрім традиційно використаних загальнонаукових методів та принципу історизму автор задіяв суто технічну, зазвичай не властиву для гуманітарних наук, групу методів фотограмметрії та можливостей аерофотозйомки земної поверхні з малих безпілотних летальних апаратів та повітряних зміїв. Вони дозволили розробити методику оперативної фіксації сучасного стану археологічних пам'яток, виявлення порушень та проведення регулярного моніторингу актуального стану пам'яток регіону. Докладно описані підходи і методи вирішення завдань роботи дозволяють зробити висновок про повноцінність та елементи новаторства дисертаційного дослідження.

Другий розділ роботи автор присвятив аналізу особливостей регіону Нижнього Подніпров'я, висвітленню історії археологічного дослідження пам'яток II ст. до н.е. – II ст. н.е., їх локалізації та характеристиці колекцій виявлених предметів матеріальної культури. Досліджуючи регіон Нижнього Подніпров'я, Д. Никоненко пов'язує виникнення цілої мережі укріплених населених пунктів у досліджуваній період з необхідністю контролю цього стратегічно важливого водного шляху та місць переправ.

Вивчаючи історію археологічних досліджень нижньодніпровських городищ, автор виокремлює п'ять етапів таких досліджень з окремими особливостями та рисами. Паралельно з археологічними польовими дослідженнями автор проаналізував питання розвитку історичних процесів у регіоні Низового Дніпра II ст. до н.е. – II ст. н.е. Більшість з них, за твердженням дисертанта, пов'язані із вивченням історичних процесів у

найближчому до регіону античному центрі – Ольвійській державі. Ретельно опрацювавши інформацію по кожній пам'ятці, автор виконав їх локалізацію на місцевості, виявив їх сучасний стан і встановив особливості розташування, спільні риси топографії та фортифікації.

Характеризуючи групу предметів матеріальної культури, що походить з досліджень нижньодніпровських городищ та могильників, автор встановив, що основна група знахідок представлена керамічним посудом. Пропонуючи його, як основу для майбутніх експозицій, присвячених відповідним пам'яткам автор ретельно зупиняється на дослідженні способу виготовлення посуду, його формах, якості та різноманітних морфологічних ознаках. Описані колекції можуть бути основою для візуалізації вивчення історії Подніпров'я та реконструкції деяких видів ремесел, у першу чергу – гончарного.

Третій розділ роботи містить аналіз проблем охорони археологічної спадщини, використання пам'яток археології, характеристику пов'язаної законодавчої бази і розроблені проектні пропозиції та методичні рекомендації по музеєфікації нижньодніпровських городищ. Дисертантом викладені основні рекомендації стосовно музеєфікації археологічних об'єктів на прикладі конкретних пам'яток регіону. Серед об'єктів археології, в якості найбільш придатних для музеєфікації, автором обрані 5 городищ, що мають потенціал для музеєфікації без додаткових археологічних досліджень. Для початку масштабного проекту музеєфікації пропонується Консуловське городище, дослідження якого проводяться автором протягом останніх 4-х років. Аналізуючи діючу в Україні законодавчу базу з відповідних питань Д.Никоненко приходить до висновку про ускладненість створення на сьогоднішній день передової світової форми музеєфікації археологічних комплексів – археологічних парків та зазначає про доцільність утворення на основі археологічних об'єктів історико-археологічних заповідників.

Висновки дисертанта логічні, продумані, ґрунтовні, мають практичне значення та засвідчують розв'язання усіх поставлених у роботі завдань. У десяти публікаціях здобувача (серед них чотири у фахових виданнях та одна у

закордонному) та у авторефераті результати дисертаційного дослідження відображені у повній мірі.

Основні положення роботи Д. Никоненка достовірні і доведені на високому науковому рівні.

Позитивно оцінюючи роботу в цілому, звернемо увагу на наявність ряду зауважень і побажань автору на майбутнє, або можуть бути підставою для дискусії.

На нашу думку, потребує уточнення визначення предмету дослідження. Зокрема, автор дисертації поміж іншого відносить до нього «історію формування форпостів осілості в степовому регіоні на рубежі ер»(с.7). Проте з огляду на окреслені ним мету і завдання роботи, більш точним в цій частині визначення предмету дослідження видавалося б дещо інше формулювання, наприклад – локалізація, визначення стану вивчення та збереження городищ Нижнього Подніпров'я, і далі по тексту автора «їх відображення у музейно-туристичній системі «Нижнє Подніпров'я скіфо-сарматських часів»...».

Характеризуючи джерельну базу дослідження, Д. Д. Никоненко відносить до джерел поміж іншого і власне самі археологічні пам'ятки-городища (15) як фізичні об'єкти, вказуючи стан збереження кожного з них, місце перебування знайдених під час розкопок предметів та наукових звітів про дослідження (с.38-46). При цьому, на наш погляд, недостатньо уваги приділено саме характеристиці звітів про дослідження пам'яток як джерела, зокрема щодо характеру поданої у них інформації, її повноти тощо. Задекларувавши «окремий масив даних, які містять в собі предмети матеріальної культури, що виявлені під час археологічних досліджень та зберігаються у фондах різних організацій», автор обмежився їх загальною кількісною характеристикою с. 46), але при цьому практично не надав їм джерелознавчу оцінку та висвітлив характер репродукованих ними даних.

Характеризуючи колекції археологічних предметів, знайдених під час розкопок (підрозділ 2.4), автор зосереджується на розгляді існуючої класифікації зразків давньої кераміки. При цьому недостатньо згадується

наявність інших видів та типів археологічних предметів, їх присутність або відсутність серед відомих колекцій знахідок.

Характеризуючи період існування досліджуваних пам'яток, автор обмежується регіоном Нижнього Подніпров'я, при тому, що описані ним історичні процеси характерні для усього Північного Причорномор'я. Тако, зосереджуючись на зв'язках мешканців нижньодніпровських городищ з Ольвією, автор цілком ігнорує інші античні центри регіону та їх вплив на ці центри осідлості.

Автор добре представив у роботі археологічні парки, діючі за межами України, проте вважаємо, що він недостатньо зупинився на вже діючих музеєфікованих вітчизняних археологічних пам'ятках. Хотілося б побачити в роботі більше інформації про приклади музеєфікації українських археологічних об'єктів з аналізом позитивних сторін такого їх використання та існуючих труднощів і недоліків. Адже дослідження передбачає проведення робіт в українських реаліях, які значно відрізняються від іноземних.

Проте перелічені зауваження не впливають на загальну високу і позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Д. Д. Никоненка є завершеним і самостійним дослідженням у галузі музеєзнавства і пам'яткознавства, в якому розв'язується низка наукових і науково-практичних проблем. Матеріали роботи можливо використовувати при підготовці загальних та спеціальних праць з історії та пам'яткознавства, укладанні лекційних курсів та програм з пам'яткоохоронної роботи і музейної справи, розробці туристичних маршрутів регіону, створенні проектів з музеєфікації та використання пам'яток археології як елементів розвитку культури і туризму в регіоні, методичних рекомендацій по їх охороні та збереженню.

Автореферат дисертації у повній мірі відображає зміст і результати виконаного наукового дослідження. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Висновки та основні положення дисертаційного дослідження оприлюднені у 10 публікаціях дисертанта (у тому числі у восьми одноосібних) у фахових українських та закордонних виданнях.

Отже, дисертаційне дослідження Никоненка Дмитра Дмитровича „Городища Нижнього Подніпров'я, як об'єкти музеєфікації та охорони культурної спадщини” за актуальністю обраної теми, рівнем новизни, ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і сформульованих рекомендацій відповідає п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 №423, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 26.00.05- Музезнаводство. Пам'яткознавство.

Офіційний опонент:

**Кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
керівник Центру досліджень історико-культурної
спадщини України Відділу історії України др. пол. ХХ ст.
Інституту історії України НАН України** **С.І. Кот**

